

УДК 35.08

О. С. РОМАЗАНОВ

СТРУКТУРНІ СКЛАДОВІ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ ПУБЛІЧНОГО СЛУЖБОВЦЯ

Розглянуто основні підходи до визначення структури соціального статусу публічного службовця, надано характеристику її складових елементів.

Ключові слова: публічний службовець, соціальний статус публічного службовця, структура соціального статусу публічного службовця, елементи соціального статусу публічного службовця.

General methods for understanding of the public servant's social status structure and its elements have been considered in the article. Its components have been described.

Key words: public servant, social stratification, social status, public servant's status, elements of public servant's social status.

Економічні, політичні, соціальні зміни, які відбуваються в українському суспільстві протягом останніх двох десятиліть, суттєво вплинули на його стратифікаційну систему. Структурна перебудова економіки, становлення приватного сектора, зростання престижу кваліфікації та освіти, зміна ціннісних орієнтацій сучасного суспільства викликали значні трансформації в характері між групової соціальної взаємодії.

З огляду на зазначені процеси особливої актуальності набувають дослідження змін, що відбуваються в стратифікаційній структурі суспільства. Не меншого значення вивчення стратифікаційних процесів має і для науки державного управління в контексті дослідження особливостей функціонування державних інститутів в нових умовах. Одним із центральних інститутів держави є інститут публічної служби. Тож, дослідження, пов'язані із визначенням соціальної позиції соціально-професійної групи публічних службовців та розробки пропозицій щодо реформування інституту публічної служби з урахуванням особливостей соціальної структури, викликають справедливий інтерес.

Проблематиці соціального статусу особистості та різних соціальних груп присвячувало свої роботи багато видатних зарубіжних (М. Вебер, К. Девіс, Р. Лінтон, У. Мур, Т. Парсонс, П. Сорокін, Н. Смеслер), російських (Т. Заславська, А. Кравченко, В. Радаєв, О. Шкаратан) та вітчизняних (Г. Дворецька, Н. Коваліско, О. Куценко, В. Хмелько та ін.) учених. Дослідженню складових елементів соціального статусу публічного службовця присвячені праці Є. Курасової,

О. Лазора, У. Ляхович, Т. Недашківської, Н. Нижник, Ю. Падафет, А. Рачинського, С. Серьогіна, Н. Сорокіної, І. Шпекторенка, Н. Янюк та ін. У той же час попри наявність достатньо великої кількості наукових робіт із зазначеної тематики низка питань стосовно проблеми сутності соціального статусу публічного службовця, його структури та складових елементів досі залишалися поза увагою науковців.

Метою статті є аналіз існуючих точок зору щодо структури соціального статусу публічного службовця, визначення та характеристика її складових елементів.

Поняття соціального статусу бере свій початок у теорії соціальної стратифікації, відповідно до якої соціальну нерівність у суспільстві можна розглядати з точки зору нерівності соціальних статусів, що випливають зі здатності чи нездатності індивідів виконувати ту чи іншу соціальну роль.

У науковому середовищі термін “соціальний статус” уперше використав англійський історик та юрист Г. Мейн у своїй праці “Давній закон”, для означення сукупності прав і обов’язків індивіда чи соціальної групи, пов’язаної з виконанням певних соціальних ролей. Після цього дане поняття отримало широке розповсюдження. Хоча слід зазначити, що розуміння його сутності та використання в роботах інших учених не було однозначне.

Аналіз існуючих теорій природи соціального статусу дозволяє виділити декілька основних підходів до розуміння поняття соціального статусу. По-перше, соціальний статус може розумітись як позитивна чи негативна репутація, престиж, авторитет особистості в рамках системи соціальної стратифікації [2, с. 294]. По-друге, як сукупність прав та обов’язків індивіда чи соціальної групи, що пов’язана з виконанням ними певної соціальної ролі. По-третє, поняття “соціальний статус” може бути розглянуте як положення індивіда в системі міжособистісних відносин, зумовлене його психологічним впливом на членів групи. По-четверте, як співвідносну соціальну позицію індивіда чи соціальної групи, що визначена соціальними показниками (економічне положення, професія, кваліфікація, освіта тощо), природними (стать, вік), а також престижем і місцем у структурі влади [8, с. 343].

Останній підхід, через свій об’єднуючий та інтегруючий характер, дозволяє найбільш повно розглядати сутність соціального статусу, вбачається найбільш вдалим. Крім того, слід урахувувати, що кожен, хто займає конкретний соціальний статус, повинен відповідати певним суспільним очікуванням та обмежений у виборі моделі поведінки при соціальній взаємодії. На нашу думку, соціальний статус слід розглядати як співвідносну позицію індивіда чи групи в соціальному просторі, що може визначатись природними (стать, вік) і соціально-економічними (економічне положення, професія, кваліфікація, освіта тощо), показниками та передбачає наявність кола встановлених прав, обов’язків і поведінкових очікувань та асоціюється з певним рівнем суспільного престижу.

Відповідно до наведеного визначення, соціальний статус публічного службовця слід розуміти як співвідносну позицію індивіда в суспільстві, зумовлену

її приналежністю до статусно-професійної групи публічних службовців, що визначена низкою соціально-економічних показників (матеріальний дохід, обсяг владних повноважень, професійна належність, освіта тощо), передбачає наявність кола закріплених статусних прав, обов'язків і поведінкових очікувань і асоціюється з рівнем соціального престижу публічної служби.

Розглядаючи питання структури соціального статусу, перш за все, слід виходити з визначення поняття “структура”. Структура визначається як “взаєморозміщення та взаємозв'язок складових частин цілого; будова; устрій, організація чого-небудь” [6, с. 789]. Тож і структуру соціального статусу слід розуміти як взаєморозміщення та взаємозв'язок складових частин, що її утворюють.

На думку О. Башманової, структура соціального статусу має визначитися згідно з чинниками і критеріями соціальної стратифікації та складатися з таких компонентів і їх показників:

- фінансово-економічного, що виражений в сукупному доході (заробітній платні, допомозі, пенсії, прибутку від занять бізнесом і ін.), наявній в розпорядженні власності, частці витрат на харчування, одяг, відпочинок;
- професійно-посадового, зумовленого професією, галуззю зайнятості, характером праці, рівнем кваліфікації, посадою, кількістю підлеглих;
- культурно-освітнього, представленого загальним рівнем розвитку, освітою, ціннісними установками, манерою поведінки;
- житлово-побутового, який описується режимом дня, якістю харчування, відповідністю житла санітарно-гігієнічним вимогам, складом сім'ї [1, с. 13].

О. Харченко вважає, що структуру соціального статусу особистості складає така низка елементів: по-перше, спосіб здійснення і реалізації в процесі діяльності соціальних якостей, які проявляються в стилі життя і таких сферах як професійна, соціально-політична, соціокультурна, духовна, сімейно-побутова; по-друге, об'єктивні соціальні потреби особистості; по-третє, здатність до творчо-перетворювальної діяльності; по-четверте, ступінь оволодіння культурними цінностями суспільства; по-п'яте, моральні норми і принципи, якими керується особистість [10, с. 11].

Вітчизняні дослідники В. Огаренко та Ж. Малахова вважають, що соціальний статус становить органічну єдність приватних статусів. На їх думку, можна виділити такі приватні статуси: соціально-виробничий, соціально-економічний, соціально-політичний, соціально-організаційний і соціально-культурний.

Соціально-виробничий статус характеризує людину як робочу силу, віддзеркалює зміст і матеріальні умови праці, рівень і тип необхідної для виробництва освіти і кваліфікації.

Соціально-економічний статус визначається характером праці, місцем особистості в організації праці, формою отримання і розміром прибутку, а також ступенем трудової активності. Соціально-економічний статус у загальній характеристиці соціального статусу має базисне, визначальне значення.

Соціально-політичний статус індивіда визначається його роллю в соціально-політичних інститутах: членством у партії, молодіжній організації, участю в діяльності виборних партійних, державних, профспілкових органів, ступенем ідейно-політичної підготовленості і суспільно-політичної активності.

Соціально-організаційний, статус відображає тип включення в управління (за посадою, на суспільних засадах), ступінь активності його участі в управлінні, наявність або відсутність підлеглих, становище в групі (авторитет, ставлення колективу тощо).

Соціально-культурний статус охоплює комплекс найважливіших критеріїв культурного становища групи й особистості: освіта, рівень і зміст культурної інформованості, ступінь участі в культурній діяльності і культурній творчості, форми використання вільного часу, система ціннісних орієнтацій [5, с. 43–44].

Принципово інший підхід до розгляду структури соціального статусу особистості запропоновано в роботах А. Кравченка. Так, внутрішню структуру соціального статусу він називає змістом, який складається зі статусної ролі; статусних прав; статусних обов'язків; статусного діапазону; статусних символів; статусного образу; статусної ідентифікації; статусного бачення світу [4, с. 105–112].

Серед науковців, які звертали свою увагу на дослідження безпосередньо соціального статусу публічного службовця, перш за все, слід назвати російських дослідників В. Романова та О. Єрмакову.

В. Романов застосовує діяльнісний підхід до вивчення структури соціального статусу представників такого різновиду публічної служби, як державна цивільна служба. На його думку, розуміння державної цивільної служби як різновиду суспільно-корисної діяльності визначає вагомі параметри соціального статусу публічного службовця. Структуру соціального статусу публічного службовця, як зазначає В. Романов, складають індивідуальний (особистісний), громадянський (цивільний), соціальний та службовий статуси. Індивідуальний статус, на думку науковця, відображається в тому, що незалежно від діяльності та умов в яких існує індивід, він завжди має статус людини в конкретному особистісному вираженні [9, с. 62]. Це знаходить своє втілення в загальнолюдських правах та обов'язках, особистісних поглядах та цінностях.

Громадянський статус для публічного службовця пов'язаний з поширенням на нього обов'язків і прав, установлених і гарантованих всім громадянам країни. До того ж цим статусом передбачається зобов'язання публічного службовця у своїй діяльності керуватись принципами громадянськості, в основі яких лежить пріоритет обов'язку служити людям над правом користуватися перевагами свого причетного до влади положення.

Власне “соціальний” статус публічного службовця визначається його становищем у суспільстві по відношенню до положення інших громадян, які зайняті іншими видами діяльності. Тобто в даному випадку статус ототожнюється з його ієрархічним положенням у соціальній структурі суспільства.

Нарешті, службовий статус публічного службовця розглядається як сукупність взаємопов'язаних у реалізації соціально-організаційних функцій органів державної влади, обов'язків публічних службовців та умови їх виконання.

О. Єрмакова розглядає структуру соціального статусу з точки зору інституційного підходу. На її думку, соціальний статус публічного службовця визначається соціальними інститутами публічної служби та складається з відповідних їм статусів. Таким чином, вона виділяє правовий, організаційний, моральний, політичний, соціальний та економічний статуси публічного службовця, які у своїй сукупності утворюють структуру соціального статусу [3, с. 69].

Моральний або етичний статус представлений такими категоріями, як борг, самосвідомість, громадянськість, патріотизм, вірність і відданість.

Правовий статус складають обов'язки, права, відповідальність, обмеження, гарантії та пільги.

Економічний статус характеризують середній розмір заробітної плати, житлові умови, майнова забезпеченість, ступінь задоволення потреб у різного роду послугах (транспортних, медичних, побутових).

Показниками власне соціального статусу виступають престиж, імідж, репутація, авторитет, освіта, які мають відносну самостійність, але в той же час здатні суттєво впливати один на одного.

На нашу думку, при визначенні структури соціального статусу як сукупності інших (дрібніших) статусів, в першу чергу, слід дотримуватись традиції, яку було започатковано ще П. Сорокіним. Учений вказував на існування трьох основних видів соціальної стратифікації – політичної, економічної, професійної [7, с. 160], та трьох відповідних ним статусів – економічного, політичного, професійного. Згодом до них стали додавати освітній (культурний) вимір стратифікації та освітній (культурний) статус. Отже, і структура соціального статусу публічного службовця в цьому контексті має розглядатись як сукупність політичного, економічного, професійного та освітнього (культурного) статусів.

Соціально-економічний статус публічного службовця характеризує матеріально-фінансове становище особи в суспільстві як представника досить чисельної статусної групи публічних службовців, визначає доступні джерела матеріального доходу, встановлює обмеження щодо можливої економічної поведінки, визначає економічні особливості стилю життя публічного службовця.

Соціально-політичний статус публічного службовця характеризує носія статусу з точки зору його залучення процесів застосування адміністративної та політичної влади. Визначає наявність у суб'єкта владних повноважень і встановлює їх об'єм. Зумовлює формування в особи політичних переконань та цінностей. Впливає на політичну поведінку особистості.

Соціально-освітній (культурний) статус публічного службовця визначає необхідний для особи рівень і напрямок освіти. Визначає рівень її загальних знань, комунікабельності, соціальних навичок, культури, соціальної та професійної компетентності. Впливає на формування в особи соціальних цінностей, особистих переконань, власної соціальної позиції, світогляду взагалі.

Соціально-професійний статус публічного службовця дає характеристику особі як професіоналу та визначає становище в професійно стратифікаційній системі суспільства. Вид публічної служби, до якого належить орган публічної влади, де працює особа, адміністративний рівень органу, підрозділ і посада визначають безпосередній характер професійно-трудової діяльності, об'єм службових повноважень, перелік його професійних прав та обов'язків, статусний діапазон. Усі наведені вище категорії формують модель рольової поведінки, властивої для даного соціального статусу, та визначають санкції, що застосовуються в разі невідповідності поведінки прийнятій моделі. До того ж соціально-професійний статус передбачає сприйняття та засвоєння особою специфічної професійної культури у вигляді соціальних норм, цінностей, переконань, символів, традицій, ритуалів, властивих представникам цієї статусної групи.

У той же час, структура соціального статусу публічного службовця може бути представлена з іншої точки зору. Взявши за основу позицію А. Кравченка, яка вже була наведена раніше, розкриємо “зміст” соціального статусу публічного службовця.

Статусні права та обов'язки, як відзначає низка науковців, є фундаментом соціального статусу. Деякі з учених взагалі отожднюють соціальний статус особи з відповідними їй правами та обов'язками. Немає жодних сумнівів, що і для соціального статусу публічного службовця статусні права та обов'язки мають визначальне значення. Статусні права – це встановлені можливості публічного службовця реалізовувати певні варіанти вибору й моделі поведінки, володіти та користуватися певними благами. Статусними обов'язками публічного службовця є зумовлені нормативно-правовими актами або нормами професійної етики міри необхідної поведінки, які гарантують належну реалізацію службовцями наданих їм прав.

Статусним діапазоном є нормативно врегульовані межі вибору рольової поведінки відповідно до статусу публічного службовця.

Статусна роль – це модель поведінки публічного службовця, що відповідає його соціальному статусу. Статусна роль складається з рольових очікувань та рольового виконання. Рольове очікування містить низку вимог до особи, яка обіймає соціальний статус публічного службовця та встановлює вимоги безпосередньо до норм поведінки публічних службовців в конкретних обставинах. Міра виконання цих вимог і ступінь дотримання особистістю моделі очікуваної від неї поведінки формують другий аспект статусної ролі – рольове виконання. Від того, наскільки виконання соціальної ролі відповідає очікуванням залежить характер суспільної реакції на дії як окремих публічних службовців, так і статусної групи взагалі.

Статусними символами є зовнішні відзнаки соціального рангу публічного службовця, тобто це такі символи, що вказують на належність особи до публічної служби. Такими символами можуть бути як матеріальні предмети (уніформа, стиль одягу, аксесуари, посвідчення), так і явища нематеріального світу (слідування специфічним соціальним нормам, традиціям, ритуалам, використання професійного сленгу).

Специфічні погляди, цінності, норми та правила поведінки, що виробляються в особи у зв'язку зі службою в органах публічної влади, формують її статусне бачення світу.

Статусна ідентифікація визначає наскільки особа, що має соціальний статус публічного службовця, ототожнює себе з цим статусом. Чим вище рівень престижу в суспільстві, тим яскравіше проявляється статусна ідентифікація.

Статусним образом публічного службовця є комплексне уявлення суспільства про статусно-професійну групу публічних службовців взагалі та конкретних осіб, які складають зазначену спільноту. Статусний образ публічних службовців формується як оцінка суспільством соціально важливих характеристик та якостей, що притаманні публічним службовцям.

Слід зазначити, що у структурі соціального статусу, яка запропонована А. Кравченком, не враховано два важливих аспекти: по-перше, економічну складову соціального статусу; по-друге, фактор престижу соціального статусу. Тож, на нашу думку, у структурі соціального статусу публічного службовця слід виділити ще два складові елементи – статусний економічний стан та статусний престиж.

Статусний економічний стан публічних службовців, з одного боку, визначається сукупним доходом (тобто усі характерні для даного статусу джерела матеріального прибутку), а з іншого – окреслює вимоги щодо економічної поведінки, яка є властивою для статусної групи.

Статусний престиж є порівняльною оцінкою суспільства соціальної значущості публічних службовців, їх суспільної позиції і стану, властивостей і характеристик, символів і знаків цих властивостей тощо. Статусний престиж визначає ранг (ієрархічне розташування) соціального статусу публічного службовця відносно інших соціальних статусів, що існують у суспільстві.

Отже, з позицій даного підходу, структура соціального статусу публічного службовця складається зі статусних прав та обов'язків, статусної ролі, статусного діапазону, статусних символів, статусного образу, статусної ідентифікації, статусного бачення світу, статусного економічного стану, статусного престижу.

Соціальний статус публічного службовця характеризує положення в системі соціальних зв'язків і сукупність соціальних функцій особистості, у зв'язку з обійманням нею посади в органі публічної влади. Соціальний статус публічного службовця містить низку складових елементів, які в своїй сукупності складають його внутрішню структуру. Структура соціального статусу публічного службовця може бути представлена як сукупність економічного, політичного, професійного та освітнього (культурного) статусів. Альтернативною точкою зору може бути розкриття структури соціального статусу публічного службовця як сукупності статусних прав та обов'язків, статусної ролі, статусного діапазону, статусних символів, статусного бачення світу, статусної ідентифікації, статусного економічного стану, статусного образу та статусного престижу. Слід зазначити, що обидва ці

підходи не суперечать один одному, та в рівній мірі можуть бути застосовані при дослідженні особливостей соціального статусу публічного службовця.

Подальші наукові дослідження будуть спрямовані на розкриття особливостей складових частин структури соціального статусу публічного службовця, їх взаємного зв'язку та впливу на формування даного статусу в цілому.

Література:

1. *Башманова Е. Л.* Социальный статус родителей и отношение школьников к учению и школе: социально-педагогический аспект : автореф. дис. ... к.пед.н. : спец. 13.00.01 “Общая педагогика, история педагогики и образования” / Е. Л. Башманова. – Курск, 2005. – 28 с.

2. *Джери Д.* Большой толковый социологический словарь : в 2-х т. / Д. Джери ; пер. с англ. Н. Н. Марчук. – М. : Вече, АСТ, 1999. – .

Т. 2 : (П–Я). – 1999. – 528 с.

3. *Ермакова О. М.* Социальный статус государственных гражданских служащих Российской федерации (социологический анализ) : дисс. ... к.соц.н. : спец. 22.00.04 “Социальная структура, социальные институты и процессы” / О. М. Ермакова. – М., 2005. – 145 с.

4. *Кравченко А. И.* Введение в социологию : учебное пособие / А. И. Кравченко. – М. : Новая школа, 1995. – 144 с.

5. *Огаренко В. М.* Соціологія праці : навч. посіб. / В. М. Огаренко, Ж. Д. Малахова. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 304 с.

6. Словник української мови: в 11 т. / редкол. : І. К. Білодід [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 9. – 920 с.

7. *Сорокин П. А.* Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.

8. Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / за ред. Г. В. Осипова. – М. : НОРМА, 2000. – 488 с.

9. Федеральная государственная служба : кадровый состав, его профессиональное и должностное развитие. Учебно-методическое пособие / [под общ. рук. И. Д. Лаптева и Е. В. Охотского]. – М., 1997 – 268. с.

10. *Харченко О. В.* Соціальний статус особистості: структура, детермінанти розвитку та форми прояву : автореф. дис. ... к.філос.н. : спец. 09.00.03 “Соціальна філософія і філософія історії” / О. В. Харченко. – К., – 2001. – 17 с.

Надійшла до редколегії 15.11.2013 р.